

MÛSÂ B. UKBE'NİN MEĞÂZÎSİ*

Gregor Schoeler**

Çev.: Yrd.Doç.Dr. Hüseyin Akgün***

Burada “Mûsâ b. Ukbe'nin Meğâzî'si”¹ ile, Eduard Sachau tarafından ilk defa 1904 yılında önsöz yazılarak Almanca'ya çevrilip tahkik edilmek suretiyle yayımlanan ve Berlin'de bulunan Ahlwardt, 1554 numaralı kısa “yazma parça” anlaşılacaktır.²

Söz konusu yazma parça (fragman) –aslında

* Makalenin aslı: “Mûsâ b. 'Uqbas Maghâzî”, *The Biography of Muhammad*, ed. H. Motzki, Leiden, 2000, s. 67–97 (Almanca).

** Basel Üniversitesi İslam Bilimleri Enstitüsü'nden emekli Profesör.

*** Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

¹ *el-Meğâzî* (savaş seferleri) kavramı, dar anlamıyla [Hz.] Muhammed'in savaş seferleri (yalnız Medine dönemi faaliyetlerine tekabül eden), daha sonra Medine dönemi faaliyetlerinin tamamı ve son olarak en geniş anlamıyla [Hz.] Muhammed'in hayatının ve faaliyetlerinin tamamı anlamlarına gelmektedir. Son anlamıyla *Meğâzî*, *sîret* (davranış, yaşam tarzı, biyografi) ile eşanlamlıdır. [Hz.] Muhammed'in İbn İshak'a ait olan en ünlü biyografi kitabı genellikle *Kitâbü'l-Meğâzî* şeklinde adlandırılmaktadır. (krş. M. Cerrâr, *Die Prophetenbiographie im islamischen Spanien. Ein Beitrag zur Überlieferungs- und Redaktionsgeschichte*, Frankfurt/Bern, 1989, s. 1 vd. ve 32 vd.; M. Hinds, “al-Maghâzî”, *IE*², vb.). –Aynı şekilde [Hz.] Peygamber'in hayatının tamamını kapsayan Mûsâ b. Ukbe'nin eseri de (*Kitâb el-Meğâzî* şeklinde kaydedilmektedir. – Bkz. aşağıda II. bölümün içinde.

² E. Sachau, “Das Berliner Fragment des Mûsâ b. 'Ukba”, *SPAW*, 1904, s. 445-470. Yeni bir baskısını Meşhûr Hasan Selmân, *Ehâdîsü Müntehabe min Meğâzî Mûsâ b. Ukbe* adıyla 1991'de Beyrut'ta yayınlamıştır. –Avraham Hâkim Bey'e Nimwegen Kolokyumu'nda beni bu baskı hakkında uyardığı ve bir kopyasını temin ettiği için teşekkür ederim.– Berlin nüshasının yeni baskısı genellikle Sachau'unkinden daha iyi bir metin sunmaktadır. Ayrıca bu baskının, dolu içeriğiyle önsözü ve yine benzer rivâyetler hakkında sistematik bilgilendirmesiyle dipnotları dikkat çekmektedir. –Ben de bu baskıyı esas alıyorum.– Bu “Fragman”ın kısmen kısaltılmış bir İngilizce tercümesine A. Guillaume yine kendisine ait “*The Life of Muhammad. A Translation of Ibn Ishâq's Sirat Rasûl Allâh*” (Oxford, 1955, s. 43-47) adlı İbn İshak tercümesinin girişinde yer vermektedir.

Müntehab, Epitome [seçki] şeklinde isimlendirmek daha doğru olacaktır³– 8/14 y.y.'dan kalma bir el yazması koleksiyonu içerisinde yer almaktadır. Yazma parça, Mûsâ b. Ukbe'ye (ö. 141/758)⁴ nispet edilen on dokuz hadis ve diğer bir hadisten oluşmaktadır. [67] Bunlar derleyen tarafından açıkça “Meğâzî'den (Mûsâ'nın) seçilmiştir” şeklinde nitelendirilmiş ve on bölümlük temel eserin bir bölümü olarak yer almıştır. Bu küçük çalışmanın baş tarafında 8./14. yy.'da yaşamış bir âlimden, eserin müellifi (*sâhibü'l-Meğâzî*) Mûsâ b. Ukbe'ye dayanan bir *rivâyet* yer almaktadır.⁵ Burada sadece Mûsâ'nın doğrudan râvilerini, yine onların râvilerini ve Epitomator'ü zikretmeliyiz: Bunlar; Mûsâ'nın yeğeni İsmail b. İbrahim b. Ukbe (ö. 158/774–GAS, I, 286), onun öğrencisi İsmail b. Ebî Uveys Abdullah (ö. 226/840-41) ve Muhammed b. Abdullah İbn Attâb'dır (ö. 344/955-56).⁶

On dokuz hadisin çoğunluğu [Hz.] Peygamber'in sözlerini içermekte ya da –nadir olarak (III, VII, XVIII, XIX)– hayatıyla ilgili olayları haber vermektedir. İki hadis vefatından sonraki zamanla ilgilidir: Halifelik dönemleri ile ilgili olarak, biri [Hz.] Ebu Bekr'in (XIX) konuşmasını, diğeri [Hz.] Ömer'e (XIV) ait bir uygulamayı içermektedir. XI. hadis X.'nin devamı niteliğindedir; XV. ve XVI. birliktedir, muhtemelen XIII. ve XIV. de öyledir. Hatta VIII. ve IX. hadisler esasen *bir* hadisi meydana getirmektedirler

³ Yazmadaki başlık *Ehâdisü Müntehabe* şeklindedir. Bkz. Sachau, “Fragment”, s. 470; Selmân, *Ehâdis*, s. 55.

⁴ Hakkında bkz. GAS I, s. 286-287; J. Horovitz, “The Earliest Biographies of the Prophet and Their Authors”, III, *Islamic Culture*, 2 (1928), s. 164-167; Selmân, *Ehâdis*, s. 7 vd.; Ebû Mâlik, *el-Meğâzî li Mûsâ b. Ukbe (el-kismü'd-dirâsî)*, Agadir, 1994, s. 15-16.

⁵ Sachau, “Fragment”, s. 470; Selmân, *Ehâdis*, s. 57-58.

⁶ Bunlar için bkz. Sachau, “Fragment”, s. 449 vd.; J. Schacht, “On Mûsâ b. 'Uqba's *Kitâb el-Maghâzî*”, *Acta Orientalia*, 21 (1953), s. 289; Selmân, *Ehâdis*, s. 47 vd.

(bkz. aşağıda s. 73 vd.). Buna karşın XIII. rivâyetin altında muhtemelen *iki* hadis yer almaktadır ki bu ikincisinin isnadı açıkçası yazmadaki bir boşluk sebebiyle kaybolmuş görünmektedir.⁷

[Eserde] Hadisleri kronolojik olarak sıralama niyeti fark edilmektedir. Ancak böyle bir düzenleme tam olarak sağlanamamıştır:⁸ II. hadis hicretten önce, III. ve IV. de aynı zamanlarda, V. ve VI. Bedir Savaşı sırasında veya biraz sonrasında (2/624) meydana gelmişlerdir. VII. hadis Bi'r-i Maüne olaylarıyla ilgili (4/625), X. ve XI. hadisler Beni Mustalik baskını esnasındaki bir olayla (Mûsâ'nın tarihlendirmesine göre 5/626-7); XII. ve XIII. hadisler ise Hayber'in fethi sırasında veya sonrasında gerçekleşen olaylarla ilgilidir (7/628). XV. ve XVI. hadisler Huneyn ganimetlerinin bölüşülmesi ile ilgilidir (8/630). XVII. hadis Veda Haccı (10/632) hakkında haber vermektedir. XVIII. hadis ise Elçiler Yılı'ndaki bir olayla ilgilidir (9/630-1). Son olarak XIX. hadis [Hz.] Ebu Bekir yönetime geldikten kısa bir süre sonraki olayla ilgilidir. **[68]** Hz. Muhammed'in ölümünden kısa bir süre önceki bir kararı ile ilgili VIII. ve IX. ve [Hz.] Ömer'in hilafeti sırasındaki bir düzenlemesi ile ilgili olan XIV. hadisler kronolojik sıralamanın tamamen dışında kalmıştır. Ancak bu son hadis (XIV), konusu bakımından (*Ehl-i Kitab*'ın Arap yarımadasında kalıp kalamayacakları veya ne süre kalabilecekleri sorusu) kendisinden bir öncekiyle (XIII) bağlantılıdır.

Burada belli bir istisna teşkil eden XVII. hadis dışındaki hadislere bakıldığında (bkz. aşağıda), bunlar

⁷ Bkz. Sachau, "Fragment", s. 457; Selmân, *Ehâdis*, s. 84 (dipnot).

⁸ Aynı tespit Ma'mer'in *Kitabü'l-Meğâzi*'sinde bulunmaktadır. Bunun için krş. G. Schoeler, *Charakter und Authentie der müslimischen Lieferung über das Leben Mohammeds*, Berlin/New York, 1996, s. 40-41.

Müntehab'ın dışında, diğer bazı kaynaklarda da rivâyet edilmiş ve başka tariklerle Mûsâ'ya dayandırılmıştır. Bunlardan on iki tanesi –her birinde Mûsâ'dan itibaren “aşağıya doğru” aynı isnadla, “yukarı doğru” beşinci hal-kaya kadar aynı rivâyet (رواية) ile kaydedilerek⁹– Beyhaki'nin *Delâilü'n-nübüvve* adlı eserinde, on biri aynı ya da hemen hemen aynı lafızlarla olmak üzere yer almaktadır.¹⁰ Bununla birlikte bu hadisler genellikle *Müntehab*'dakilerden biraz daha uzundurlar. Sadece XIII'ün benzer hadisi birazcık daha kısadır.¹¹ Bir durumda (XVII. rivâyet=*Delâil*, V, 448) rivâyet lafzen aktarılmakta, daha çok içeriğine işaret edilmektedir. Görünen o ki söz konusu rivâyete bunun dışında, hadis literatürünün hiçbirinde rastlanılmamaktadır. Mûsâ'ya nisbet edilen diğer benzer hadisler,¹² Buhârî vd. Kütüb-i sitte kitaplarında, Tayâlisi, İbn Sa'd, Abdürrezzâk, Ömer b. Şebbe ve diğer birçoklarının eserlerinde yer almaktadırlar.

E. Sachau her bir hadis için yaptığı yorumlarında zaten kendisinin tespit ettiği benzer hadislere ve yine diğer mukabele edilebilecek malzemeye yer vermiştir. M. H. Selmân da yeni baskısında onun izinden gitmiş, hatta metnin dipnotlarında pek çok miktarda yeni delillere yer vermiştir. Kısa bir süre önce, Ebû Mâlik Muhammed

⁹ Burada ve sonrasında, “yukarıya doğru” ifadesi “kronolojik sıralamaya göre geç”, “aşağıya doğru” ifadesi ise “kronolojik sıralamaya göre erken” şeklinde anlaşılacaktır.

¹⁰ II=*Delâil*, II, 433 ve 441; III=*Delâil*, II, 487-485; V=*Delâil*, III, 117; VI=*Delâil*, III, 141; VII=*Delâil*, III, 343; X=*Delâil*, IV, 57; XI=*Delâil*, IV, 57; XIII=*Delâil*, IV, 234; XV=*Delâil*, V, 192 altta; XVI=*Delâil*, V, 193 üstte; XVIII=*Delâil*, VI, 319.

¹¹ Sadece son cümle eksiktir.

¹² Benzer hadislerden anladığım, içerik olarak aynı veya benzeri hadislerin diğer eserlerde, aynı isnadlarla (en azından Mûsâ'dan aşağı doğru) Mûsâ'ya dayandırıldığı hadislerdir.

Bâkşış adlı Faslı bir bilgin Mûsâ'ya nispet edilen hadisleri bir araya getirmeye çalışmıştır.¹³ [69] Aynı girişimde Amman'da yapılmış (yayımlanmamış) bir yüksek lisans tezi çerçevesinde bulunulduğu bilinmektedir.¹⁴ Ebû Mâlik'in derlemesi, bazı eksikleri olmakla birlikte – mesele, çeşitli rivâyetlerde yer alan Mûsâ hadislerinin karşılaştırmalı bir tabloyla sunulması çok faydalı olurdu– her halükarda kaynaklarda bulunan Mûsâ'ya dayandırılan metinleri bir ölçüye kadar bir araya getirmesi ve dipnotlarda benzer hadislerini göstermesi yönleriyle yararlı bir çalışmadır. Selmân'ın (benzer tarıklere daha çok işaret eden) Berlin nüshası baskısı, Ebû Mâlik tarafından görülmemiştir.

E. Sachau ile başlayan, *Müntehab* üzerine bilimsel araştırmalar, J. Schacht'ın “On Mûsâ b. ‘Uqba’s *Kitâb al-Maghâzi*” adlı makalesiyle sürdürülmüştür.¹⁵ Bu makalede Schacht'ın amacı, onun iyi bilinen, hukukî konularla ilgili İslâmî rivâyetlerde geliştirdiği teorisini tarihi rivâyetler örneğinde de göstermektir.¹⁶ Bu teoriye göre, İslâmî rivâyetin kayda değer bir kısmı, ikinci yüzyılın ikinci yarısında karşımıza çıkması, dolayısıyla çok geç kökenli olması hasebiyle tarihi bakımdan değersizdir. Schacht'a göre, bugünkü şekliyle önümüzde bulunan her bir tarihi rivâyet, toplumun belli belirsiz kolektif hatıralarının formüle ve sistematize edilmiş ve süslenmiş halidir. Ona göre, hadislere eklenmiş *isnadlar*, istisnasız sonradan ilave edilmiş (hicri II. yüzyıldan önce değil) ve uydurma kabul edilmelidir.

Son yıllarda Mûsâ b. Ukbe materyaliyle birlikte

¹³ el-Meğâzi li Mûsâ b. Ukbe.

¹⁴ Hazırlayan Velid Kaysiye; krş. Selmân, *Ehâdis*, 24, dipnot 1.

¹⁵ Bkz. dipnot 6.

¹⁶ Schacht, “On Mûsâ”, s. 288.

birçok yeni temel eserler gün yüzüne çıkarılıp ulaşılabilir kılındığı, ayrıca yeni araştırmalarla Schachtçı tezler güçlü bir şekilde tartışıldığı, hatta tam anlamıyla çürütüldüğünden,¹⁷ artık *Müntehab* üzerine yeni, sistematik bir çalışmanın yapılması zamanı gelmiştir.

Schacht'ın *Müntehab* ile ilgili görüşlerine reddiye niteliğinde Muhammed M. A'zamî'ye ait iki çalışma vardır.¹⁸ [70] Ancak Selmân'ın *Müntehab*'ın yeni baskısının mukaddimesindeki tenkidi, polemik niteliğinde olması yönüyle sıkıcı olmakla birlikte, biraz daha derinlemesine ve hiç kuşkusuz mevzuya hâkim bir çalışmadır.¹⁹ Bugüne kadar eksik olan, Schacht'ın tezlerinin kapsayıcı ve sistematik olarak yeniden değerlendirilmesidir (Revaluation). Böyle bir çalışma aşağıda ortaya konulacaktır.²⁰

II

Schacht'ı tenkite başlamadan önce Mûsâ'ya nispet edilen hipotetik temel eser ve rivâyetleri (rezensionları) etrafında dönen önemli hususların söylenmesi gerekir. Bunun için biyografi literatürüne bir göz atmalıyız. "Mûsâ'nın Meğâzî"sinin var olduğuna dair erken döneme ait şahitler vardır: Mâlik b. Enes'in "عليكم بمغازي موسى بن عتبة"

¹⁷ Öncelikle bkz. H. Motzki, *Die Anfänge der islamischen Jurisprudenz. Ihre Entwicklung in Mekka bis zur Mitte des 2./8. Jahrhunderts*, Stuttgart, 1991 ve yine ona ait, "Der Fiqh des Zuhri: die Quellenproblematik", *Der Islam*, 68, (1991), s. 1-44. Müslüman perspektifinden Schacht'a itiraz için bkz. M. M. A'zamî, *On Schacht's Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Riyad, 1985.

¹⁸ Bkz. kendisine ait Müslim'in *Kitabü't-Temyiz* baskısının mukaddimesine (s. 89 vd.) ve yine ona ait *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî*, II, 386 vd. –Bu eserler benim elimde yok. Selmân, *Ehâdis*, s. 34, dipnot 2'den alıntılıyorum.

¹⁹ Bkz. Selmân, *Ehâdis*, s. 33-34 ve 37 vd. Selmân, s. 34-35'de A'zamî'nin argümanlarına da yer vererek tartışmaktadır.

²⁰ Burada M. Cerrâr'ın, Mûsâ'nın *Meğâzî*'sinin Endülüs'te yayılması üzerine yaptığı araştırmaya da değinmek gerekir. Bkz. onun, *Die Prophetenbiographie*, s. 71-76.

dediği rivâyet edilmektedir.²¹ Mâlik ve Yahya b. Maîn, *Kitâbu Mûsâ*'dan, özellikle *Kitâbu Mûsâ an ez-Zühri*'den²² bahsetmektedirler. Bu erken dönemde Mûsâ'nın *kitâbının* nasıl bir şey olduğunu kestirmek zordur.²³ Kesin olan ise onun, [Hz.] Peygamber'in hayatının tamamını –Hicret'ten önce²⁴ ve sonrasını–, aynı şekilde Hulefa-i râşidin dönemi ve muhtemelen ilk Emevîler dönemini de kapsadığıdır.²⁵ Zehebî'ye göre o, *Meğâzî* üzerine yazılmış ilk sistematik çalışmadır (تصنيف). Büyük olasılıkla Mûsâ'nın sistemi kronolojikti. [71] Çünkü ondan çok sayıda –çoğu İbn İshak'tan farklı– olayların tarihlendirilmesi ile ilgili rivâyetler gelmektedir.²⁶ Eser, hadisler dışında savaflara katılanların listelerini ve İslâm'ın ilk yıllarıyla ilgili diğer önemli olayları ve listeleri de içermektedir.²⁷

Kesin olan, Mûsâ'nın *K. el-Meğâzî*'sinin bir yazar

²¹ Zehebî, *Siyer*, VI, 115; birçok kez.

²² A.g.e., VI, 116-117. Bkz. ayrıca İbn Sa'd, *Tabakât*, III b, 120.

²³ “Kitâbu Mûsâ an ez-Zühri” ile herhalde, onun Zühri'nin derslerinde yazdıkları rivâyetler kastedilmektedir.

²⁴ Mûsâ'nın Habeşistan'a birinci hicret ile ilgili, açıkça kendi *kitâbından* nakledilen uzun bir rivâyet için bkz. Beyhaki, *Delâil*, II, 285.

²⁵ Horovitz'in isabetli bir şekilde tespit ettiği gibi (“The Earliest Biographies”, III, 165, 166) eserin [Hz.] Peygamber'in vefatından sonraki olayları da ele alması Schacht tarafından haksız olarak eleştirilmiştir. *Müntehâb*'ımız halife [Hz.] Ebu Bekir ve [Hz.] Ömer dönemiyle ilgili iki hadise (XIV ve XIX) sahiptir. Mûsâ'nın adı altında rivâyet edilen kronolojik olarak en geç hadisler, Harre savaşı (63/863) ve Halid el-Kasri'nin (ö. 91/710) valiliği sırasındaki bir olayla ilgilidir. Bkz. Ebû Mâlik, *Meğâzî*, s. 351 vd. Mûsâ'nın bu gibi hadisleri *Kitâbü'l-Meğâzî* dışında da rivâyet etmiş olması elbette mümkündür.

²⁶ Bkz. J.M.B. Jones, “The Chronology of the Maghâzî-A Textual Survey”, *BSOAS*, 19 (1957), s. 245-280.

²⁷ Bkz. Örneğin Habeşistan'a hicret edenlerin listesi için Ebû Mâlik, *Meğâzî*, s. 74 vd.; Bedir Savaşı'na katılanların ve şehit olanların listesi için, a.g.e., s. 143 vd., yine s. 147 vd.; Uhud Savaşı'nda şehit olanların listesi için a.g.e., s. 195 vd.; Hendek Savaşı'nda şehit olanların listesi için a.g.e., s. 222-223. Mûsâ, mevzubahis listeleri Zühri'den rivâyet etmektedir.

tarafından otantik bir formda redakte edilmiş ve geniş bir okuyucu kitlesi için sunulmuş bir şekilde (*syngramma*; *ekdosis*) olmadığı, aksine öğrencilerin ve öğrencilerin öğrencilerinin dolaşımdaki semâ' imlâlarıdır (nakiller, rivayetler). (Mâlik'e yukarıda geçen haberde sorulmaktadır: "Kimin Meğâzîsini yazalım (istinsah edelim)?"). Bu yönüyle Mûsâ'nın eserini, o gün mütedavil olan şekliyle, elimizdeki Ömer b. Şebbe'in (ö. 264/877) *Târihu'l-Medîne*'sine benzediğini düşünürsek yanlış yapmış olmayız. Bu eser, İbn Şebbe'den gelen tarihî hadisler koleksiyonunun;²⁸ mümkün olduğunca kronolojik tertipte, ancak yazanın veya rivâyet edenin notlarına ve yorumlarına yer vermeksizin bir öğrenci tarafından istinsah edilmesidir.

Mûsâ'nın *kitâbının* en önemli râvisi yeğeni İsmail b. İbrahim'di.²⁹ Onun, amcasının eserini bir bütün olarak naklettiği görülmektedir. Gerek bizim *Müntehab*, gerekse onunla kısmen de olsa özdeş olan Beyhakî'nin *Delâil*'indeki alıntılar da bu *rivâyete* dayanmaktadırlar. Eserin bütünün (ya da büyük bir kısmının) rivâyetinin yanı sıra Mûsâ'ya dayanan, gerek *Kitâbü'l Meğâzî*'sinde, gerekse bu eserin dışında tekli olarak rivâyet ettiği birçok hadislerin de yayıldığı göz önünde bulundurulması önemlidir.

Mûsâ'nın diğer râvileri Muhammed b. Füleih (ö. 197/812-3, *GAS*, I, 287)³⁰ ve Fudayl b. Süleyman'dır (ö. 185/801).³¹ [72] Sonuncusunun (aynı şekilde diğer bir bilginin) bir gün Mûsâ'nın yanına gittiği ve "bir kitap" (*Kitâbü'l-Meğâzî?*) ödünç aldıkları, ancak geriye iade et-

* [kitap; edisyon]

²⁸ Bkz. *Târihu'l-Medîne*, I, 133.

²⁹ Krş. İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 310.

³⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 360-361.

³¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 262.

medikleri rivâyet edilmektedir.³² Bu haberden Mûsâ'nın, ilmini sadece derslerinde aktarmakla kalmadığını, bilakis –ayrıca kendi hocası Zühri ve çağdaşları Mâlik b. Enes ve İbn İshak'ın yaptığı gibi³³– bazen öğrencilerine yazmaları için özel notlarını verdiğini anlamaktayız. (Dolayısıyla burada fazla muteber olmayan rivâyet metotlarından *münâvele* söz konusudur).

Zehebî, bizzat “işitip” kendi Peygamber biyografisine alıntıladığı (*Kitabü Târihi'l-Kebîr*'in ilk iki bölümünde) Mûsâ'nın *Kitabü'l-Meğâzi*'sini; “büyük olmayan bir cilt”, bununla birlikte büyük bir kısmı “otantik” (صحیح), ancak açıklamaya ve tamamlanmaya muhtaç olacak kadar kısa, şeklinde tanımlamaktadır.³⁴

III

Müteakip olarak Sachau ve Schacht'ın zamanına göre bugün –Mûsâ- rivâyetlerinin (kısmen) tam bir metnine [Korpus] sahip olmak suretiyle– önümüzde birçok mukayese malzemesinin bulunmasının, *Müntehab*'daki bir veya iki tekli rivâyet hakkındaki hükmümüzü ne denli değiştirebileceği bir örnekle gösterilecektir.³⁵ Söz konusu olan VIII. ve IX. hadislerdir.

VIII. hadisin isnadı şöyledir: İsmail b. İbrahim b. Ukbe (Mûsâ b. Ukbe halkası *Müntehab*'da eksiktir)–Sâlim b. Abdullah–Abdullah b. Ömer:

“Şimdi Üsâme'nin komutanlığına karşı çıktığınız gibi daha önce babasının da (Zeyd b. Hârise) komutanlığına karşı çıkmıştınız. Allah için o (Zeyd), komutanlığa ehildi ve bana bütün insanlar içerisinde en sevimli gelen-

³² A.y.

³³ Bkz. Schoeler, *Charakter*, s. 6 (dipnot 4), s. 34-35, s. 39.

³⁴ Zehebî, *Siyer*, VI, 116

³⁵ Bu konuda Selmân da aynı sonuca ulaşmıştır. Krş. Selmân, *Ehâdis*, s. 38 vd.

lerden biriydi. Şimdi bu da (Üsâme) ondan sonra bana insanlardan en sevimli gelenlerden birisidir. Öyleyse ben öldükten sonra ona dostça davranın, çünkü o sizin en değerlilerinizdendir.” [73]

Kısa olan IX. hadisin isnadı şöyledir: Mûsâ-Sâlim b. Abdullah-Abdullah b. Ömer. Metni şu şekildedir:

“Allah'ın elçisi (kızı) Fâtıma'yı istisna etmezdi.”

VIII. hadis için Sachau, Buhârî ve İbn İshak'tan bazı benzer rivâyetleri derlemiştir.³⁶ Bunların içerisinde aynı şekilde, Mûsâ b. Ukbe-Sâlim-Abdullah'tan rivâyet edilen bir hadis vardır.³⁷ Gerçi burada Mûsâ'dan rivâyet eden, yeğeni İsmail değil, el-Fudayl b. Süleyman'dır. O halde burada hadisin başka bir rivayeti (rezension) söz konusudur. Hadisin bu versiyonu anlam bakımından *Müntehab*'dakine tamamen uygundur, ancak Buhârî'deki biraz kısaltılmış ve burada şu şekilde yer almaktadır:

استعمل النبي أسامة فقالوا فيه فقال النبي: قد بلغني أنكم كلتم في أسامة و إنه . أحب الناس إلي . [Hz.] Peygamber, Üsâme'yi komutan tayin etti. Onun (aleyhinde) konuşmaya başladılar. Bunun üzerine [Hz.] Peygamber, “Üsâme aleyhinde konuştuğunuz kulağıma geldi, hâlbuki o bana göre insanların en sevimlisidir.” dedi.”

Sachau, IX. hadisten kastedilenin başka bir yerde rivâyet edilen [Hz.] Muhammed'in şu sözüyle alakalı olduğunu düşünmüştür: “Velev ki çalan, kızım Fâtıma dahi olsa, onun elini keserdim.”³⁸

³⁶ Çok sayıda delili için bkz. Selmân, *Ehâdis*, s. 75-76, dipnot, 8 ve s. 77, dipnot 9. Yine bkz. Ebû Mâlik, *Meğâzî*, s. 327, dipnot 654-656.

³⁷ Buhârî, *Sahîh*, IV, 1620, no: 4198 =İbn Hacer, *Feth*, XVI, 287, no: 4468.

³⁸ Sachau, “Fragment”, s. 456; bkz. buradaki delillere.

Schacht ise, VIII. hadisi Mûsâ b. Ukbe'nin *K. Meğâzi'sinin* bir parçası olarak dahi kabul etmemektedir. Bunun sebebi, Mûsâ'nın *K. Meğâzi'sinin* sadece Zührî tarafından rivâyet edilen hadisleri muhtevi olduğunu kabul etmesi (bunun için bkz. s. 76 vd.) ve *Müntehab'ın* Berlin yazmasındaki isnadında İbn Ukbe halkasının eksik olmasıdır.³⁹ Her ne kadar bu halka aynı *isnadla* Buhârî'nin benzer hadisinde⁴⁰ ortaya çıkmış olsa da, burada isnadın nispeten geç, gelişmiş formu (relatively late, improved form of the isnâd) söz konusudur. **[74]** İbn Ukbe halkasının (muahhar ve kötü) *Müntehab* yazmasındaki isnadda eksik olmasının, özellikle bir önceki halkada – İsmail b. İbrahim b. Ukbe– “b. Ukbe” kısmının bulunması dolayısıyla, istinsah edenin dikkatsizliği sonucu oluşmuş olabileceği ihtimalini, Schacht bir kere olsun düşünmemiş görünmektedir.⁴¹

Schacht, aynı şekilde sonradan Mûsâ'nın *Kitabü'l-Meğâzi'sine* eklendiğini kabul ettiği (Mûsâ'nın rivâyeti aldığı kişi Zührî olmadığından, bkz. aşağıya) IX. hadisi “Ali karşıtı” olarak nitelendirmektedir –o bununla Ali karşıtı eğilimli bir uydurma olduğunu kastetmektedir–. Böyle nitelendirmesinin sebebi, bu hadisin Peygamber soyundan gelenlere ceza hukukunda ayrıcalık tanındığını reddetmesidir (denies privileges in penal law to descendants of the Prophet).⁴²

Artık elimizde Sachau ve Schacht tarafından bilinmeyen VIII. ve IX. hadislere benzer birçok hadis var-

³⁹ Schacht, “On Mûsâ”, s. 291.

⁴⁰ Bkz. dipnot 37.

⁴¹ Bu, Selmân'ın da tenkid ettiği bir husustur. (Selmân, *Ehâdis*, s. 38-39.)

⁴² Schacht, “On Mûsâ”, s. 290.

dır.⁴³ Eğer her iki âlim bunlara ulaşmış olsaydı, söz konusu hadisler ile ilgili kanaatleri kesinlikle farklı olurdu. Bu benzer hadislerden birisi Tayâlisî'nin *Mûsned*'inde yer almaktadır.⁴⁴ İsnadı şu şekildedir: Ebû Davud (et-Tayâlisî)–Hammâd b. Seleme–Mûsâ b. Ukbe–Sâlim b. Abdullah–Abdullah b. Ömer. Metni:

سمعت رسول الله يقول: أسامة أحب الناس إلي ولم يستثنني فاطمة ولا غيرها.
“Ben Allah'ın elçisini şöyle derken işittim: “Üsâme benim için insanların en sevimsisidir.” O bunu söylerken ne Fâtıma'yı ne de bir başkasını istisna etmekteydi.”

Diğerlerinin yanı sıra Ahmed b. Hanbel de *Mûsned*'inde, hemen hemen aynı paralelde ve “yukarı doğru” Hammad b. Seleme'ye kadar aynı *isnadla* bu hadisi şu şekilde nakletmektedir:

إن رسول الله قال: أسامة أحب الناس إلي ما حاشا فاطمة ولا غيرها.⁴⁵

O halde burada Mûsâ'dan gelen hadisin, râvisi Hammâd b. Seleme kanalıyla gelen üçüncü bir varyantı (rezension) söz konusudur. Onun metninden kesin olarak: 1) VIII. ve IX. hadislerin asıl itibariyle tek bir rivâyet oldukları halde, *Müntehab*'daki İsmail b. İbrahim varyantındaki bir rivâyet hatası sonucunda birbirinden koparıldıkları ve Fudayl'in Buhârî'deki kısaltılmış rivâyetlerinde IX. hadiste geçen kısmın kaybolduğu, ancak [75] Hammâd b. Seleme rivayetinde tam olarak muhafaza edildiği, 2) Asıl itibariyle VIII. hadisin IX. hadis ile aynı *isnada* sahip olduğu, dolayısıyla Buhârî'deki VIII. hadisin *isnadında* bir “tashihin” söz konusu edilemeyeceği, 3) [Hz.] Muhammed'in Fâtıma'yı “istisna etmedi” sözünün olası bir cezalandırma ile ilgili olmadığı, bilakis Üsâme'ye

⁴³ Bkz. dipnot 36.

⁴⁴ Tayâlisî, *Mûsned*, no: 1812.

⁴⁵ İbn Hanbel, *Mûsned*, II, 96.

olan muhabbetinin beyanıyla ilgili olduğu, 4) VIII. ve IX. hadisin Mûsâ'nın rivâyet müktesebatı arasında var olduğu veya en azından Mûsâ'nın otoritesi üzerinden rivâyet edildiği ortaya çıkmaktadır ki Tayâlisî ve Ahmed b. Hanbel de bu hadisi bizim *Müntehab* ve Buhârî'den bağımsız bir rivâyet ile ona nispet etmektedirler. Bununla Schacht'ın bütün açıklaması geçersiz olmaktadır.

IV

Daha önce bahsedildiği üzere, Schacht *Müntehab*'daki hadislerden Mûsâ'nın kitabının asli bir parçası olarak –en azından ilke olarak– sadece, 1) *isnadında* Mûsâ'nın adının geçtiği, 2) Mûsâ'nın rivâyeti aldığı kişi olarak Zührî'yi zikrettiği⁴⁶ rivâyetleri ona atfetmek istemektedir. Gerçi bu ilkesinden bazı istisnalarda bulunmaktadır.⁴⁷ Geri kalan rivâyetleri ise sonraki dönem ilaveleri olarak kabul etmektedir.⁴⁸ Bununla birlikte ona göre Mûsâ'nın zikrettiği kaynak (kaynak olarak güya her zaman *an Zührî*) her zaman uydurmadır: Zührî'nin kaynak olduğu hususunda, Mûsâ ve bunu otantik olarak tasdik eden sonrakiler tarafından rivâyet edilen hadisleri *Kitabü'l-Meğâzî*'ye dair orijinal öğeler olarak görmek mümkün değildir (it is impossible to regard the original stock of the *Kitāb el-Maghāzī*, consisting of traditions related by Mûsā on the authority of el-Zuhrī, as authentic statements made by the latter).⁴⁹ Ayrıca Schacht her şeyden önce *Müntehab*'ın tümüyle gerçek, yani gerçekten Mûsâ'ya dayanan bir kaynağının varlığını tanıma konusunda bile tereddüt etmiş gibi görünmektedir.⁵⁰ Fakat

⁴⁶ Schacht, "On Mûsâ", s. 293-294.

⁴⁷ Bkz. bir sonraki bölüme.

⁴⁸ Schacht, "On Mûsâ", s. 290-291.

⁴⁹ A.g.e., s. 292.

⁵⁰ A.g.e., s. 290.

sonunda bunu kabul etmiştir.

Müteakip bölümde Schacht'ın, *Müntehab*'daki Zühri'ye dayanmayan hadislerin “sonradan eklemeler” olduğu iddiası bir başka örnekle test edilecektir.⁵¹

(Bir olan) X. ve XI. hadislere yöneliyoruz. Schacht'a göre X. ve XI. hadisler, Mûsâ ve Buhârî arasındaki 100 yıllık zamanın herhangi bir diliminde *Kitabü'l-Meğâzî*'ye eklenmiştir.⁵² [76] Bizim için –ikinci bölümde Mûsâ'nın “kitab”ı hakkında söylediklerimizden sonra– bu soru biraz farklı olacaktır ki: X. ve XI. hadisin *Kitabü'l-Meğâzî*'ye ilave edilip edilmediği, ilave edildiyse, bunun ne zaman gerçekleştiği değil; her iki hadisin Mûsâ'nın aslı mükte-sebatı içerisinde yer alıp almadığıdır. Hadisler aynı *isnadla* (Mûsâ'dan “aşağıya doğru”), hem Buhârî'de hem de Beyhakî'nin *Delâilü'n-nübüvve*'sinde bulunmaktadır.⁵³ *İsnad* şu şekildedir: Mûsâ-Abdullah b. el-Fadl-Enes b. Mâlik. Mûsâ'nın râvisi her üç rivâyette de İsmail b. İbrahim b. Ukbe'dir. Metin kısaca şu anlamdadır:

X: Enes b. Mâlik, Harre savaşında (63/683) kav-minden şehit düşen birisi için üzüldüğünü anlatıyor. Bu-nun üzerine Zeyd b. Erkam onu teskin etmek üzere [Hz.] Peygamber'i şöyle derken işittiğini yazmıştır: “Allah'ım Ensar'ı ve zürriyetini bağışla!”

XI: Abdullah b. el-Fadl buna ilaveten şunu da söy-lemektedir: Birisi Enes b. Mâlik'e Zeyd b. Erkam'ı sor-muş. Bunun üzerine o şöyle demiş: “Bu, Allah'ın kendisi-

⁵¹ VIII. ve IX. hadislerin Mûsâ'nın aslı rivâyet mükte-sebatı içerisinde olduğu bir önceki bölümde ortaya konulmuştur.

⁵² Schacht, “On Mûsâ”, s. 292

⁵³ Buhârî, *Sahîh*, IV, 1862, no: 4623=İbn Hacer, *Feth*, XVIII, 291, no: 4906; Beyhakî, *Delâil*, IV, 57. Çok sayıdaki paralel hadisler için bkz. Selmân, *Ehâdis*, s. 78-79, dipnot 10-11; Ebû Mâlik, *Meğâzî*, s. 351-352, dipnot 808 ve s. 233, dipnot 90.

ni *kulağı* sebebiyle affettiği kimsedir.” ([Hz.] Peygamber’e casusluk hizmetinde bulunduğu için)

Bununla metin *Müntehab* ve Buhârî’de⁵⁴ sona ermektedir. Ancak İbn Hacer’in Buhârî şerhinden ve yine Beyhakî’nin⁵⁵ ilgili bir notundan (alıntısıyla birlikte) bu hadisin başka bir tarikten Muhammed b. Fülejh üzerinden Mûsâ’ya dayandırıldığı ortaya çıkmaktadır. İbn Hacer ve Beyhakî bu diğer varyantta (rivâyette) hadisin başka bir farkının daha olduğunu söylüyorlar. Bu, Mûsâ’nın Zühri’den naklettiği bir hadistir. Hem İbn Hacer, hem de Beyhakî bu tamamlayıcı hadisin metnini sevk etmektedirler. Hadis, Zeyd b. Erkam’ın [Hz.] Peygamber’e mevzu bahis casusluk hizmetini sağladığı olayı haber vermektedir. Sonunda Zeyd’in iddiasını onaylayan bir Kur’an ayetinin vahyedildiğinden bahsedilmektedir (Sure 9:74). [77]

İyi ki mevzubahis olan Mûsâ hadisi –en azından *Müntehab* XI numaralı hadisle ilgili kısmı İbn Fülejh rivâyetiyle– İbn Şebbe’in (ö. 264/877) *Târihü’l-Medîne*’sinde de bulunmaktadır.⁵⁶ Metin, XI. hadisin başındakiyle benzeri, ancak kelimesi kelimesine aynı olmayan lafızlarla başlamaktadır.

XI (İsmail–Mûsâ rivâyeti):

قال ابن الفضل: فسأل ناس بعض من كان عنده عن زيد بن أرقم؛ فقال...
هو الذي يقول له رسول الله: هذا الذي أوفى الله بأذنه.

İbn Şebbe (İbn Fülejh–Mûsâ rivâyeti):

حدثنا عبد الله بن الفضل أنه سمع أنس بن مالك، و قد سئل عن زيد بن أرقم
فقال: هو الذي يقول النبي: هو الذي أوفى الله بأذنه.

Ömer b. Şebbe hadisin sonuna, İbn Hacer ve

⁵⁴ İbn Hacer, *Feth*, XVIII, 292.

⁵⁵ Beyhakî, *Delâil*, IV, 57-58.

⁵⁶ İbn Şebbe, *Târih*, I, 354-355.

Beyhaki'nin İbn Fülejh'den naklettikleri o ziyadeyi hem de hemen hemen bu ikisiyle aynı lafızlarla getirmektedir. Gerçi o, bunun Zührî'ye dayanan yeni bir hadis olduğunu söylememekte,⁵⁷ daha çok metni doğrudan diğer metinlere bağlamaktadır.

سمع رجلا من المنافقين يقول و النبي يخطب، لئن كان هذا صادقا لنحن شر من الحمير. فقال زيد بن أرقم:...

Açıkçası burada (cem edilmiş) bir hadisin farklı iki nakli veya rivayetleri (*rivâyât*) ile karşı karşıyayız. Rivâyetlerden biri (İsmail üzerinden Mûsâ'ya dayandırılan) diğerinin başlangıcı (X. hadisin söz konusu kısmı) ile başlamaktadır, ancak ziyade kısmı (Zührî'den gelen ek hadis) yok. Buna karşın diğer rivâyette (İbn Fülejh üzerinden Mûsâ'ya dayandırılan) ise bu başlangıç kısmı yok⁵⁸ ancak ziyade kısmı vardır. O halde her bir rivayetin özellikli bir metni vardır. Orijinali (arketipi) bu rivâyetlerden, anlamına uygun olarak yeniden inşa edilebilir. Birbirinden bağımsız olan bu iki rivayet Mûsâ'ya dayandırıldığına göre, onların Mûsâ'nın rivâyet müktesebatı arasında bulunduğu hususunda tereddüt etmeye gerek yoktur. [78] Rivâyetlerdeki benzerlikten dolayı Mûsâ'nın, cem edilmiş hadisin başlangıcını Zührî'den değil de, Abdullah b. el-Fadl-Enes b. Mâlik kanalıyla rivâyet ettiğinde kuşku yoktur.

Mûsâ, şimdi ele alınacak olan Beni Mustalik Gazvesi kısmında olduğu gibi,⁵⁹ bu olay hakkında da çok daha fazlasını rivâyet edebilirdi. Burada büyük kısmını

⁵⁷ Muhtemelen bu, *Târihü'l-Medîne* yazmasındaki bir noksanlıktan kaynaklanmaktadır.

⁵⁸ Bu istisnasız olarak Ömer b. Şebbe'de bulunan bu rivâyetin versiyonu için geçerlidir. Elbette başlangıçtaki metni ilk defa kısaltanın Ömer (veya râvisi İbrahim b. el-Münzir) olması da mümkündür.

⁵⁹ Bkz. uzun hadis için İbn Şebbe, *Târih*, I, 349 vd.

Zühri'den rivâyet etmektedir. Yukarıda zikredilen XI. hadisin ziyadesini de Zühri'den almıştır. Bir otoritenin rivâyetlerinin ardından diğer otoritelerin rivâyetlerini eklemesi zamanının âlimlerinin alışlagelmiş bir uygulamasıdır. Hiçbir *Meğâzî*-yazarı sadece tek *bir* hocaya dayanarak rivâyette bulunmamıştır. Bu konuda Mûsâ'nın genç çağdaşları olan İbn İshak ve Ma'mer b. Raşid hatırlanabilir ki, her ne kadar *Meğâzî*-materyallerinin büyük bir kısmını Zühri'ye dayandırmış olsalar da kesinlikle tamamını ona dayandırmamışlardır. Esasında sadece İbn İshak'ın eseri üzerine bir çalışma yapmış olan İbn Hişâm bile, ana kaynağı olan İbn İshak'ın haberlerini bazen başka otoritelere dayanan hadislerle desteklemektedir. Niye Mûsâ da aynısını yapmamış olsun? O halde (yukarıda s. 71'de kaydedilen) İbn Ma'n-alıntısından ("*Kitâbü Mûsâ an ez-Zühri*")⁶⁰ veya yine Buhâri'deki⁶¹ benzer şeklindeki bir formülasyondan yola çıkarak, Schacht'ın yaptığı gibi, Mûsâ'nın *Kitabü'l-Meğâzî*'sinin aslı formunun sadece Zühri kaynaklı hadisleri muhtevî olduğu sonucuna ulaşmak tamamen yanlıştır.

V

Artık Schacht için kendisi tarafından konulan; *Müntehab*'daki hadislerden Zühri tarafından rivâyet edilmiş olanların "Mûsâ'nın kitabına sonradan ekleme" olduğu kuralının en azından bir istisnası vardır: XIII. ha-

⁶⁰ Bkz. Zehebi, *Siyer*, VI, 116-117.

⁶¹ Haddesena İbrahim b. Münzir, haddesena Muhammed b. Füleyn an Mûsâ b. Ukbe an İbn Şihâb ez-Zühri, kâle: *hâzihi Meğâzî Rasulallah fezekera'l-hadîs*. (Buhâri, *Sahîh*, IV, 1476, no: 3802=İbn Hacer, *Feth*, XV, 196, no: 4026) Schacht bu konuda şunu demektedir: "Bukhari quotes [here] what appears to be the first words of Mûsâ's work, the whole of which is presented as being derived from Zuhri" [Buhâri burada, tamamı Zühri'den alınmış gibi takdim edilen Mûsâ'nın çalışmasının ilk sözleri gibi görünen şeyleri alıntılar] ("On Mûsâ", s. 291).

disin *Müntehab*'daki isnadı Mûsâ-Nâfi-İbn Ömer şeklinde olduğu halde Mûsâ'nın kitabında yer almıştır.⁶² [79] Fakat Mâlik b. Enes'in *Muwatta*'ında⁶³ ve İbn İshak-İbn Hişâm'ın *Sîre*'sinde⁶⁴ yer alan benzer rivâyetler – Schacht'a göre– bu hadisin de asıl olarak Zührî'den rivâyet edilmiş olduğunu göstermektedir. Sözde bu gibi durumlarda asıl (uydurma) râvi (ez-Zührî) rivâyetin daha geç bir evresinde devre dışı bırakılmıştır. Schacht bu aşamaları müteakip şekilde tasavvur ediyor: İsnadın aslı Mûsâ-Zührî şeklindeydi (Mûsâ'nın “kitab”ında böyleydi, ancak onun tarafından uydurulmuştu); daha geç bir aşamada isnad Mûsâ-Zührî-Nâfi-İbn Ömer şeklini almıştı; son olarak Zührî halkası elimine edilmiş ve bundan, (*Müntehab*'daki) Mûsâ-Nâfi-İbn Ömer isnadı ortaya çıkmıştır. Bu, Schacht'a göre, isnadın “yapay bir araç” olduğunu bir kez daha ispatlamaktadır. Bu tezahürü o isnadların yayılması (spreading out of isnads) fenomeni olarak nitelendirmektedir.

Burada aklımıza şu soru gelmektedir: Mûsâ'nın XIII. hadisi asıl olarak gerçekten Zührî'den rivâyet ettiği ile ilgili herhangi bir ipucu var mı? Aşağıda bu hadise yoğunlaşacağız. İçeriği şöyle: Hayberin fethinden sonra [Hz.] Peygamber, Yahudilere hasatlarının yarısını Müslümanlara verme şartıyla Hayber'de “dilediğimiz sürece kalma” izni vermiştir. [Hz.] Ömer Yahudileri Hayber'den sürene kadar bu böyle kalmıştır. Elimizdeki bu içeriğe sahip⁶⁵ çok sayıdaki hadisi gözden geçirdiğimizde bunların iki gruba ayrılmaya müsait olduğu görülecektir: Bir

⁶² A.g.e. özellikle dipnot 1 ve s. 298.

⁶³ Mâlik, *Muwatta*, kitâb 45, bâb 18. Tam bir benzer rivâyet kitâb 33, bâb 1,1'de bulunmaktadır. Aynı şekilde aşağıya bkz.

⁶⁴ İbn Hişâm, *Sîre*, ed. Wüstenfeld, s. 776; ed. es-Sakkâ, II (3-4), 256.

⁶⁵ Nâfi-İbn Ömer tarikiyle gelen hadi için bkz. Selmân, *Ehâdis*, s. 82 vd., dipnot 13; Ebû Mâlik, *Meğâzî*, s. 252, dipnot 208.

grup, olayı Nâfi-İbn Ömer (ayrıca aynı şekilde Mûsâ'dan), diğeri Zührî-Said b. Müseyyeb (ayrıca aynı şekilde Mâlik b. Enes'ten) kanalıyla rivâyet etmektedirler. Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde her iki "varyant" yan yana bulunmaktadır.⁶⁶

Bir karşılaştırma yapıldığında aslında farklı iki hadisin söz konusu olduğu hemen ortaya çıkmaktadır. Tabii her ikisi de aynı olayın anlatıldığı, köken itibariyle benzer iki hadistir ki Hz. Muhammed'in Hayber'in ele geçirilişinden sonra Yahudilerle pazarlık yapması ve vaha şehrini belli şartlar altında onlara bırakmasını anlatırlar. **[80]** Ancak detaylı olarak bakıldığında iki hadisin kökninde bile karakteristik bazı farklılıkların olduğu görülmektedir. Bu, en belirgin olarak [Hz.] Peygamber'in konuşmasındaki lafızlarda kendini göstermektedir. Zührî rivâyetinde bu -sözlü olarak sevk edildiği her yerde- أفرکم نفرکم فيها على ذلك ما نفرکم فيها ما أفرکم الله شننا şeklindedir.

Bu istisnasız Nâfi-İbn Ömer rivâyetlerinin tamamında böyledir.⁶⁷ Mâlik b. Enes *Muvatta*'da Hz. Muhammed'in hukukî açıdan çok önemli bu sözünü Zührî aracılığıyla İbnü'l-Müseyyeb'den⁶⁸ rivâyet etmekte ve beklediği üzere diğer Zührî rivâyetlerine uygun bir şekilde (أفرکم فيها ما أفرکم الله) [Hz.] Peygamber'e dayandırmaktadır. İbn İshak da Hayber haberinde söz konusu olayla ilgili olarak

⁶⁶ Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 372-373; no: 9738; VI, 56, no: 9990; X, 360, no: 19369'da olayı, Ma'mer, Zührî'den, o da İbnü'l-Müseyyeb'den rivâyet etmektedir. VI, 55, no: 9989 ve X, 359, no: 19366'da İbn Cüreyç, Mûsâ'dan, Nâfi'den o da İbn Ömer'den şeklindedir.

⁶⁷ Örnekleri için bkz. Buhârî, *Sahih*, II, 824, no: 2213=İbn Hacer, *Feth*, X, 88, no: 2338; Buhârî, *Sahih*, III, 1149, no: 2983=İbn Hacer, *Feth*, XII, 239-240, no: 3152; diğer deliller için bkz. Selmân, *Ehâdis*, s. 83, dipnot.

⁶⁸ Mâlik, *Muvatta*, kitâb 33, bab, 1, 1.

Zührî rivâyetine tabi olmaktadır.⁶⁹ Onun versiyonu tabii her zaman lafzen uygun olmasa da Ma'mer-Zührî versiyonuna çok yakındır. [Hz.] Peygamber beklendiği üzere burada da: أفركم فيها ما أفركم الله demektedir. Bunun peşi sıra İbn İshak'da bir Nâfi-İbn Ömer hadisi gelmektedir. Ancak söz konusu hadis, Mûsâ'nın Nâfi'den rivâyet ettiği içeriği aynı olan hadis değildir. Bu hadiste, Halife Ömer bir konuşmasında [Hz.] Peygamber'in Hayber'de söylediği iddia edilen sözünü açıklamaktadır. Burada da söz konusu Nâfi-İbn Ömer rivâyetinin lafzı görülmektedir:... إذا شئنا

O halde, Hayberli Yahudilere yapılan muameleyle ilgili Mûsâ-Nâfi-İbn Ömer ile Zührî-İbnü'l-Müseyyeb haberleri, içeriklerindeki kesişmelere rağmen *ayrı iki hadistir*. Bunlar daha II./VIII. yy.'ın birinci yarısında farklı iki rivâyet olarak görülmüşlerdir. Bununla sadece (zaten Schacht'ın da kabul ettiği) XIII. ve XIV. hadislerin Mûsâ'nın rivâyet müktesebatı içinde olduğu kesinleşmektedir. Aynı şekilde Mûsâ'nın -örneğin aynı İbn Cüreyc gibi- bunu Nâfi-İbn Ömer isnadıyla naklettiği; bunun gibi Mâlik, Ma'mer ve İbn İshak'ın repertuvarlarında ilk bakışta benzer, ancak aynı olmayan Zührî-İbnü'l-Müseyyeb rivâyetinin bulunduğu ve bu *isnadla* rivâyet ettikleri de kesindir. **[81]** Eğer her iki hadis sonunda aynı kaynağa dayanıyorsa, bu kaynağın çok erken bir döneme; *Musanîfler* Mûsâ, İbn İshak, Mâlik ve İbn Cüreyc'in iki kuşak öncesinden az olmayacak şekilde oturtulması gerekir.

Burada, ek olarak XIII. hadisle tematik olarak yakın bir ilişkisi olan XIV. hadis de ele alınacaktır. İsnadı, XIII. hadiste olduğu gibi Mûsâ-Nâfi-Abdullah b. Ömer şeklindedir. İçerik olarak ise şu şekildedir: Ömer b. el-

⁶⁹ İbn Hişâm, *Sîre*, ed. Wüstenfeld, s. 776; ed. es-Sakkâ, II (3-4), 356-357.

Hattâb ehl-i kitaptan ticaretle uğraşanların Medine’de üç gündün fazla kalmalarına izin vermiyordu. Mûsâ’nın başka râvilerinden benzer hadisler⁷⁰ Abdürrezzâk’ın *Musannef*’inde⁷¹ (isnadı: Abdürrezzâk-İbn Cüreyc-Mûsâ-Nâfi-Abdullah b. Ömer) ve Beyhakî’nin *Sünen*’inde⁷² (Hafs b. Meysere-Mûsâ vd.) yer almaktadır. Her üç tarihin (rezensiyonun) “kendine has bir vechi” vardır. İbn Cüreyc ve Hafs hadisin sonuna şöyle bir cümleyi ilave etmektedirler: “Bu yükümlülüğün onlara daha önce (yani [Hz.] Ömer’in halifeliğinden önce) getirilip getirilmediğini bilmiyorum.” Hafs rivayetinde bu haber, başı Yahudilerin Medine’den sürülmesi ile ilgili uzunca bir hadisin son kısmıdır. Hafs’ın [rivâyet ettiği] başlangıç kısmı, Abdürrezzâk’ta İbn Cüreyc-Mûsâ-Nâfi-İbn Ömer tarikiyle bağımsız bir hadisi teşkil etmektedir.⁷³ Neredeyse söylemeye bile gerek olamamakla birlikte, XIV. hadisin de Mûsâ tarafından Nâfi-İbn Ömer isnadıyla sevk edildiğini kesin olarak söyleyebiliriz.⁷⁴

Muhtemelen bu bölümde ele alınan Mûsâ-Nâfi tarihli hadisler, Medine ve civarındaki (Hayber dâhil) Yahudilerin akıbetlerini belli bir sistematik içerisinde ortaya koyan, ilk defa Mûsâ’nın râvileri tarafından parçalara (tek

⁷⁰ Benzer hadisler için bkz. Selmân, *Ehâdis*, s. 86-87, dipnot 14; Ebû Mâlik, *Meğâzi*, s. 347, dipnot 773.

⁷¹ Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 52, no: 9979; X, 358, no: 19362.

⁷² Abdürrezzâk, *Musannef*, IX, 208.

⁷³ Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 54, no: 9988; X, 358, no: 19364.

⁷⁴ Abdürrezzâk bu hadisi, Nâfi’ye Mûsâ kanalıyla ulaşmayan başka bir yoldan daha nakletmektedir (Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 51, no: 9977; X, 357, no: 19360). Ma’mer-Eyyûb-Nâfi şeklinde bir isnada sahiptir ve ilave bir bilgiyi ([Hz.] Ömer’in katili tarafından saldırıya uğradıktan sonra mevzubahis hukukî soru hakkındaki bir görüş bildirmesini) içermektedir. Yine Mûsâ üzerinden değil de Mâlik b. Enes aracılığıyla Nâfi’den rivâyet edilen hadisin diğer bir versiyonuna Beyhakî, *Sünen*, IX, 209’da yer vermektedir. Burada da metnin “kendine has bir vechi” vardır. Bu delillerden yola çıkarak haberi yayanın Nâfi (*common link*) olup olmadığı irdelenmemiştir.

tek, kısmen hukukî hadislere) ayrılan daha uzun bir haberin parçalarıydı. [82]

VI

Daha önce gördüğümüz üzere Schacht, Mûsâ'nın kendisi üzerinden kaynak olarak yalnız Zühri'ye dayandırılan rivâyetleri prensip olarak *uydurma* kabul etmektedir. Onun bu görüşü kendisinin isnadların “geriye doğru büyümesi” (*growing backwards*) teorisine dayanmaktadır. [Bu teoride] birinci adımda başlangıçta anonim olan (daha “formüle” ve “sistemize” edilmemiş) *tâbiün* (Peygamber takipçilerinin) haberleri, ikinci adımda *sahâbe* (Peygamber yoldaşlarına), icabında son olarak üçüncü adımda bizzat [Hz.] Peygamber'e geri yansıtılmış olduğu iddia edilmektedir. Mûsâ'nın Zühri'yi hocası olarak göstermesi işte tam da Schacht'ın modelindeki bu “birinci adımı” ifade etmektedir.

Burada bizim için şu soru ortaya çıkmaktadır: Mûsâ'nın Zühri'ye isnad ettiği rivâyetler gerçekten uydurma mıdır? Schacht'ın bu görüşü, ancak erken döneme ait Mûsâ'dan tamamen bağımsız Zühri materyallerinin rivâyeti ortaya konulmak suretiyle çürütülmüş olur. Artık Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde, *Müntehab*'daki Zühri hadislerine benzer birçok hadis bulunmaktadır.⁷⁵ Abdürrezzâk, bütün [bu] hadisleri Ma'mer b. Râşid üzerinden (yani Mûsâ'dan değil) Zühri'den rivâyet etmektedir. Benzer hadislerin isnadının Zühri'den “aşağısı” her zaman aynıdır. Benzer metinler anlam itibariyle aynı olmakla birlikte, lafız olarak, bazen uzunluk ve tertip ba-

⁷⁵ Bunlar: *Müntehab* III=Abdürrezzâk, V, 392 vd. [101-102]; IV=Abdürrezzâk, V, 395 [103]; VII=Abdürrezzâk, V, 382 [94-95]; IV=Abdürrezzâk, V, 395 [103]; XV=Abdürrezzâk, V, 382 yukarıda [93-94]; IV=Abdürrezzâk, V, 395 [103]; XVI=Abdürrezzâk, V, 381, 382 ortada [93-94].

kımından da oldukça farklıdır. Müteakip olarak *Müntehab*'ın III. hadisini⁷⁶ ve onun *Musannef*'deki benzerini⁷⁷ ele alacağız.

İsnadı şöyledir: Zührî-Abdurrahman b. Mâlik b. Cu'şum-babası-abisi Surâka b. Cu'şum. Mûsâ'dan rivâyette Zührî hadisi, iki kısımdan oluşan bir haber içermektedir. Birinci kısmı: [Hz.] Peygamber hicret sırasında Mekke'yi terk ettiğinde, Kureyşliler onu geri getirecek olana büyük bir ödül vaad etmişlerdi. Ödülü almak isteyen Sürâka b. Cu'şum silahlanır ve [Hz.] Muhammed'i takip eder. **[83]** Ancak fal okları ona başarısız olacağı yönünde iki defa kehanette bulunmuştu. Atı da iki defa tökezlemişti. Buna rağmen takipten vazgeçmemişti. Sonunda [Hz.] Muhammed'i ve arkadaşlarını bir duman bulutu içerisinde fark eder ve onun kendisinden korunduğu kanısına varır. O, kaçakların arkasından seslenir ve onlara bir şey yapmayacağı konusunda teminat verir. Onlardan güvence (eman) altında olduğuna dair bir mektup vermelerini ister. [Hz.] Ebu Bekir [Hz.] Muhammed adına ona bu mektubu yazar. İkinci kısım, sekiz yıl sonra [Hz.] Muhammed Mekke'yi ele geçirdikten sonrasıyla ilgilidir. Sürâka kendisine mızraklarla saldıran Medinelî bir savaşçı birliğinin eline düşer. Bunun üzerine o, [Hz.] Muhammed'e yaklaşır ve ona mektubu gösterir. [Hz.] Peygamber bunu kabul eder, Surâka Müslüman olur vs.

Şimdi Mûsâ'dan rivâyet edilen bu Zührî hadisini, Ma'mer'den rivâyet edileni ile karşılaştıralım. Bununla

⁷⁶ =Beyhakî, *Delâil*, II, 487-488. Diğer paralel hadisler için bkz. Selmân, *Ehâdis*, s. 64, dipnot 3; Ebû Mâlik, *Meğâzî*, s. 108-109. Dipnot 356.

⁷⁷ Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 392 vd. [101-102]=İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 175-176=el-Hâkim en-Nisâbüri, *Müstedrek*, III, 6=Taberânî, *Mu'cem*, VII, 132, no: 6601.

burada ikinci kısmın eksik olduğu ortaya çıkacaktır. Başka farklılıklar da vardır: Birinci rivâyette Hz. Muhammed'in talimatıyla yazıyı yazan [Hz.] Ebu Bekir iken, diğer rivâyette bu kişi [Hz.] Ebu Bekir'in mevlası Âmir b. Fuheyre olarak verilmektedir vs. İki rivâyetin bu ve diğer benzerlik ve farklılıkları en güzel bir şekilde ancak bir metin karşılaştırması ile ortaya konulabilir. Birbirine benzer olan kısımla ilgili bir numune vermek gerekirse:

Mûsâ'nın Zühri'den rivâyeti (*Müntehab*'da):

فبينما أنا جالس في نادي قومي إذ جاء رجل منا فقال: والله لقد رأيت ثلاثة مروا علي أنفا. إني لأظنه محمدا.
قال: فأومأت له بعيني أن اسكت فقلت: إنما هم بنوا فلان يبيغون دالة لهم. قال: لعله. ثم سكت.
قال: فمكث تقلباً ثم قمت فدخلت بيتي فأمرت بفرسي.

Ma'mer'in Zühri'den rivâyeti (*Abdürrezzâk*'ın *Musannef*'inde):

فبينما أنا جالس في مجلس من مجالس قومي من بني مدلج أقبل رجل منهم حتى قام علينا فقال :
يا سراقه إني رأيت أنفا أسودة بالساحل أراها محمدا وأصحابه.
قال سراقه : فعرفت أنهم هم فقلت: إنهم ليسوا بهم ، ولكنك رأيت فلانا وفلانا انطلقوا بغاة.
قال : ثم ما لبثت في المجلس إلا ساعة حتى قمت فدخلت بيتي فأمرت جاريتي أن تخرج لي فرسي. [84]

Bu Zühri hadisinin diğer varyantlarından birisi İbn İshak'tan⁷⁸ diğeri Sâlih b. Keysân'dan⁷⁹ olandır. Her iki varyant iki kısımla rivâyetin tamamını vermekte ve diğer hususlarda da Mûsâ varyantına daha yakın (yazan [Hz.]

⁷⁸ İbn Hişâm, *Sîre*, ed. Wüstenfeld, s. 331-332; ed. es-Sakkâ, I (1-2), 489-490.

⁷⁹ Taberânî, *Mu'cem*, VII, 134-135, no: 6603.

Ebu Bekir'dir vd.) durmaktadırlar. Buna karşın, Buhârî'nin Zühri'nin râvilerini zikretmeden *kâle ez-Zühri* şeklinde rivâyet ettiği, ancak Beyhakî'nin başka bir varyantta bunları el-Leys-Ukayl şeklinde zikrettiği hadis Ma'mer varyantına o kadar yakındır ki insan burada gerçekten bağımsız bir varyant söz konusu mu diye tereddüt edebilir.⁸⁰

VII

Müteakip olarak Buhârî'de olduğu gibi Ma'mer varyantında (bkz. yukarıya) söz konusu III. hadisin birinci kısmının devamı niteliğinde olan IV. hadisin⁸¹ (kısa) metninin tamamını, Ma'mer ve Mûsâ'nın rivâyetiyle, bu sefer karşılaştırmalı tercümesi ile sunacağım:

O (Mûsâ) dedi ki: İbn Şihâb (Zühri), Urve b. Zübeyr'in şöyle dediğini rivâyet eder: Zübeyr, Rasulullah'ı Suriye'de ticaret için bulunduktan (تجارا بالشام) sonra Mekte'ye dönen bir kervanla karşılar. Bunlar onunla [eşyalarını] karşılıklı olarak takas ederler (فعرضوا رسول الله). Bu sırada Zübeyr, Rasulullah'a ve [Hz.] Ebu Bekir'e beyaz elbiseler giydirmişti.⁸²

Ma'mer dedi ki: Zühri dedi ki: Urve, onun (Rasulullah'ın) Suriye'de ticaret için bulunduktan sonra Mekte'ye dönen Medineli tüccarlardan oluşan (?) (تجار المدينة veya تجارا للمدينة) Müslümanların bir kervanında Zübeyr ile karşılaştığını haber verdi. Orada [Hz.] Peygamber'e ve [Hz.] Ebu Bekir'e beyaz elbiseler vermişlerdir (فعرضوا).⁸³

⁸⁰ Buhârî, *Sahih*, III, 1420, no: 3693; İbn Hacer, *Feth*, XV, 93 vd., no: 3906; Beyhakî, *Delâil*, II, 485.

⁸¹ Benzer hadisler için bkz. Selmân, *Ehâdis*, s. 68, dipnot 4; Ebû Mâlik, *Meğâzi*, s. 110, dipnot 360.

⁸² Müntehab, IV.

⁸³ Abdürrezzâk, *Musanef*, V, 395 [103].

Beklendiği üzere kısa olan bu hadiste iki versiyon arasındaki fark daha önceki paragrafta varyantlarını karşılaştırdığımız uzun olan *Müntehab* III. hadise göre daha azdır. Ancak lafız olarak burada da farklılıklar vardır.

[85]

Kalan benzer rivâyetlerin incelenmesi de aynı sonucu verecektir: Zühri'den rivâyet edilen metinlerin iki hadis ağında da sahip olduğu “kendine has vechi”nin farklı karakterlerde olmasından dolayı, Abdürrezzâk mı yoksa daha önce Ma'mer mi Mûsâ'nın metnini taklit etmiştir (veya tersi) belli değildir. Bilakis Abdürrezzâk-Ma'mer ve Mûsâ versiyonlarının metinleri ortak bir kaynağa dayanıyor olmalıdır ki: o da Zühri'dir. Schacht'ın mantığıyla yorumlayıp; hem Mûsâ hem de Ma'mer birbirinden bağımsız olarak aynı anonim hadisleri elde etmişler ve bunlara aynı uydurma kaynağı yani Zühri'yi [senede] eklemişler ki o zamanlarda uydurma kaynağı olarak Zühri'yi göstermek moda (*en vogue*) idi demek de mümkün değildir. Bu durumda birincisi; benzer metinler birbirinden şu an olduğundan çok daha farklı olurlardı. İkincisi ise; Zühri'nin de kaynak zikrettiği vakidir ki bunlar her seferinde farklılık arz etmekle birlikte Mûsâ ve Abdürrezzâk-Ma'mer'de hep aynıdır.⁸⁴ O halde, Abdürrezzâk-Ma'mer ve Mûsâ'nın birbirinden bağımsız olarak, bu isimleri de her yerde aynı olacak şekilde uydurmuş olabilecekleri düşünülemez.

VIII

Bu arada Zühri'nin kaynaklarında durum nedir?

⁸⁴ Örneğin, VII. hadiste= Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 382-383 [94-95]; Abdurrahman b. Abdullah b. Ka'b b. Mâlik; XV. hadiste= Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 381 [93-94]; Urve; XVI. hadiste= Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 381, 382 ortası [93, 94]; Saïd b. Müseyyeb (*Müntehab*'da Urve ile birlikte)

Zührî uydurma hocalar zikretmiş midir? Eğer öyle olsaydı Schacht kısmen de olsa haklılık payı kazanırdı. Sadece onun öngördüğü uydurma hadisesi bir kuşak önce meydana gelmiş olurdu. Ancak bugün Zührî'nin zikrettiği kaynakların en azından büyük bir kısmının otantik olduğunu kesin olarak söyleyebiliyoruz. Her halükarda bu, Zührî'nin hocası Urve'den rivâyet ettiği çok sayıdaki hadis için geçerlidir. Çünkü Urve'den rivâyet edilen bu hadislerin çoğuna Zührî'nin rivâyetinden başka (bundan bağımsız olarak) Urve'nin oğlu olan Hişâm b. Urve rivâyetiyle de sahibiz.⁸⁵

Müntehab'da yer alan Zührî-Urve hadislerinden en azından birisinin bu durumu, Hişâm b. Urve-Urve benzer hadisi ile belgelenmektedir. **[86]** Söz konusu olan, yukarıda ele alınan IV. hadisin bir benzeridir.⁸⁶ O, İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde bulunmaktadır.⁸⁷ İsnadı şöyledir: Yezîd b. Hârûn-Hammâd b. Seleme-Hişâm b. Urve-Urve-Babası (Zübeyr). Metni:

Rasulullah, [Hz.] Ebu Bekir ve Âmir b. Fuheyre Medine'ye hicret ederken Talha'nın [Hz.] Ebu Bekir'e içerisinde beyaz elbiseler bulunan hediyesi geldi. Böylece Rasulullah ve [Hz.] Ebu Bekir bunlar üzerlerinde olduğu halde [beyaz elbiseler içerisinde] Medine'ye girdiler.

(İbn Hacer'e göre⁸⁸ bu Urve hadisinin bir üçüncü rivâyeti daha vardır ki, İbn Lehîa-Ebû'l-Esved Yetîm Urve-Urve şeklindedir.)

Bu rivâyetin diğer Zührî rivâyetinden bağımsız olması, yani aralarında benzerlik olamaması, bu büyük

⁸⁵ Bunun için bkz. Schoeler, *Charakter*, s. 20-21, 144 vd., 150 vd.

⁸⁶ Bkz. VII. bölüm.

⁸⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIV, 335, no: 18470.

⁸⁸ İbn Hacer, *Feth*, XV, 97.

farklılıklardan dolayı sorgulamayı gerektirmez. Beklendiği üzere bu farklılıklar iki Zührî versiyonunun kendi aralarındaki farklılıklardan daha çoktur. En ilginç olanı Urve'nin burada (ve İbn Hacer'in bildirdiğine göre Ebû'l-Esved-Urve rivâyetinde de) babası Zübeyr'i değil de onun arkadaşı ve daha sonra müttefiklerinden Talha'yı [Hz.] Peygamber'le karşılaştırmasıdır. Bu kısım Urve kaynaklı olmayıp Talha üzerinden başka bir rivâyette –dolayısıyla Zübeyr'den değil– haber verildiğine göre,⁸⁹ –Hişâm tarikini bilmeseydik– Urve'nin aslen babasıyla ilgisi olmayan bir haberi babasına nispet etmiş olabileceğini kolayca kabul edebiliriz. Hişâm (ve Ebû'l-Esved) versiyonlarının gösterdiğine göre böyle bir durum kesinlikle söz konusu değildir. Talha'nın yerine Zübeyr'in getirilmesinin büyük ihtimalle daha çok Zührî kaynaklı bir rivâyet hatası ile ilgilidir. İki rivâyetin isnadlarını karşılaştırdığımızda, Hişâm b. Urve'nin son râvi halkasında Zübeyr'i zikrettiği, Zührî'nin ise bunu yapmadığı görülmektedir. O halde, Zührî'de –kesinlikle bir hata sonucu– Urve'nin haberin kaynak râvisi olarak verdiği babası Zübeyr, haberin aktörüne dönüştürülmüştür. **[87]**

Nasıl olursa olsun, IV. hadis kesinlikle ne Mûsâ ne de ondan önceki bir kuşakta, örneğin Zührî tarafından uydurulmuştur. Bilakis rivâyetlerden çıkardığımız sonuca göre, daha H. I. yy.'ın sonlarına doğru Urve tarafından manasına sadık kalınarak yayılmıştır. Buna dayanarak haberin tarihi vakıya uygun olduğu elbette kesin olarak söylenemez. Ancak aşikâr olan Urve'nin, (babasının) olayının gerçekleştiği dönemde yaşayan birisinin haberini almış ve nakletmiş olmasıdır (*sözlü tarih*). Her halükarda bu, Schacht'ın –burada da yine– iddia ettiği gibi hadisin

⁸⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III a, 153, 19. satır.

Ali karşıtı bir uydurmacılıkla ilgili olduğu tezine göre hakikate daha yakındır. (“no. 4 extols ʿAlī’s adversary Zubayr [4 no.lu hadis Ali’nin rakibi Zübeyr’i övmektedir]”).⁹⁰

IX

Yukarıda biz Schacht’ın *Müntehab* ile ilgili aşağıdaki tezlerini sarıh bir şekilde açıkladık:

1) *Müntehab*’da Zühri’ye dayanmayan Mûsâ hadisleri sonradan yapılan ilavelerdir. –Buna karşın birçok durumda söz konusu olan bu hadislerin kesinlikle Mûsâ’nın rivâyet müktesebatı içerisinde yer aldığı gösterilmiştir.

2) Mûsâ’nın Zühri’yi hocası olarak zikretmesi her durumda uydurmadır. Mûsâ’nın kaynağı daha çok “toplumun belli belirsiz kolektif hatıralarıdır” (tabii ki eğer söz konusu hadisi kendisi uydurmadıysa). –Buna karşın burada gerçekten Zühri’ye dayanan hadislerin söz konusu olduğu birçok kez gösterilmiştir. Hatta bir durumda, Zühri’nin hocası olarak zikrettiği Urve’nin ilgili hadisi gerçekten yayan kişi olduğu ispatlanmıştır ki bu bizi H. I. yy.’a götürür.

3) *Müntehab* kuvvetli bir Ali karşıtı eğilim göstermektedir. [İçindekilerin] birçoğu Ali karşıtı eğilimli uydurma hadislerdir. Schacht’ın bu tezi iki örnekte (IV., VIII. ve IX. hadislerde) yanlış temellere dayandığı veya ihtimal dışı olduğu gerekçesiyle çürütülmüştür. [88] Ancak (şimdiye kadar ele almadığımız) bir örnekte ki o XIX. hadistir (İçeriği: [Hz.] Ebu Bekir duygularını ifade eden bir konuşmasında hiçbir zaman iktidar hırsı taşımadığını söylemesi; Ali ve Zübeyr’in onun yönetmeye daha layık

⁹⁰ Schacht, “On Mûsâ”, s. 289.

olduğu konusunda itirafta bulunmaları.) Ali karşıtı bir duruşun hadisi etkilediği söylenebilir.

Son olarak, şimdiye kadar ele alınmamış Schacht tezlerinden bir dördüncüsü hakkında görüş bildirilecektir:

4) *Müntehab*'da "Abbasi izleri açıktır" (*Abbasid traces are unmistakable*); bunun için ilgili hadisler "Abbasi iktidarının birinci yıllarından biraz geç bir periyoda" (*point to a period somewhat later than the very first years of Abbasid rule*) aittir.⁹¹ Bu tez, *Müntehab*'daki hadislerin büyük bir kısmının yaklaşık 132/750 yılından önce ortaya çıkmadığı, dolayısıyla –en azından bugünkü formuyla– bizzat Mûsâ tarafından uydurulduğu anlamına gelmektedir. Aynı zamanda Sachau'un farklı bir tespitine⁹² karşı olan bu tezi için Schacht, ispat ettiğine inandığı Ali karşıtı eğilimli birçok hadislerin beyanını delil olarak kullanmaktadır. Bununla ilgili olarak 3. maddede önemli olan hususlar söylenmiştir. Buna, Ali karşıtlığının Abbâsî taraftarlığı ile kolayca yan yana getirilemeyeceği ve Ali karşıtı eğilimlerin daha çok erken bir dönemde etkin olmuş olabilecekleri bilgisi ilave edilebilir. Müteakip örnekte Schacht'ın tezi tamamen çürümektedir.⁹³ Abbasilerin önceri Abbas ile ilgili olan *Müntehab*'daki tek hadiste (VI.),⁹⁴ (İçeriği: [Hz.] Peygamber, Bedir'de esir düşen amcasının fidyesinin affedilmesine müsaade etmez) Hz. Muhammed Abbas'a karşı açık olarak dostça olmayan bir tutum ser-

⁹¹ Schacht, "On Mûsâ", s. 290.

⁹² Sachau, "Fragment", s. 446.

⁹³ Müteakip kısımla ilgili benzer deliller için bkz. Selmân, *Ehâdis*, s. 37-38.

⁹⁴ =İbn Sa'd, *Tabakât*, IV a, 8=Buhârî, *Sahîh*, II, 896, no: 2400=İbn Hacer, *Feth*, X, 261, no: 2537; diğer deliller için bkz. Ebû Mâlik, *Meğâzî*, s. 146, dipnot 571.

giler şekilde gösterilmektedir.⁹⁵ Eğer bu hadiste gayeli bir uydurmadan bahsedilecekse bu Abbâsî karşıtı olmalıdır. Bununla birlikte başka yerlerde gerçekten Abbâsî taraftarı eğilimli birisinin etkisinin olabileceği –Th. Nöldeke'nin önemli bir makalesinden⁹⁶ beri bilindiği üzere– Abbas-taraftarı hadisler de vardır. [89]

Eğer Schacht kendi zamanında İslâmî rivâyetlerde bir “yeniden değerlendirme” (revaluation) uygulamak istemişse,⁹⁷ bugün de onun teorilerini bir “yeniden değerlendirme”ye tabi tutma zamanı gelmiştir. Amacımız bu makalede buna muhtemel bir yol göstermekti.*

Kaynakça

Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habibu'r-Rahmân el-A'zâmî, I-XI, Beyrut 1970-1972.

....., [*el-Musannef. K. el-Meğâzî*]=ez-Zühri, Muhammed b. Müslim, *el-Meğâzî en-Nebeviyye*, Suheyl Zakkâr, Şam,1980.

Ebû Mâlik, bkz. Mûsâ b. Ukbe, *el-Meğâzî (el-Kismu'd-dirâsî)*.

[Yusuf b. Muhammed b. Ömer b. Kâdi Şehbe (ö. 789/1385)], *Ehâdisü Müntehabe min Meğâzî Mûsâ b. Ukbe*, thk. Meşhûr Hasan Selmân, Beyrut,

⁹⁵ Bunu daha önce Guillaume, *The Life*, s. 42'de tespit etmiştir. Selmân, *Ehâdis*, s. 37-38'de Schacht'ın tezlerini çürütme bağlamında bunu açıkça ortaya koymuştur.

⁹⁶ Th. Nöldeke, “Zur tendenziösen Gestaltung der Urgeschichte des Islâm's”, *ZDMG*, 52 (1898), s. 21-22

⁹⁷ Krş. Schacht'ın *JRAS*, 49 (1949), s. 143-154'deki “A Revaluation of Islamic Traditions” başlıklı yazısıyla.

* [Makalenin sonunda uzun bir İngilizce özete yer verilmiştir. (s. 90-95)]

1991.

- A'zamî, Muhammed Mustafa, *On Schacht's of Muhammadan Jurisprudence*, Riyad 1985.
- el-Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed b. el-Husayn, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sahibi's-şerî'a*, thk. Abdu'l-Mu'ti Kal'acî, I-VII, Beyrut, 1985.
-, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I-X, Haydarabad, H. 1344-1355.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *es-Sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ, I-VI, Beyrut, 1990.
- Cerrâr, Mahir, *Die Prophetenbiographie im islamischen Spanien. Ein Beitrag zur Überlieferungs- und Redaktionsgeschichte*, Frankfurt/Bern, 1989.
- EP= *The Encyclopedia of Islam*. Yeni baskı, I-X, 1960-.
- GAS=Fuat Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums*, I, Leiden, 1967.
- Guillaume, Alfred, *The Life of Muhammad. A Translation of Ibn Ishak's Sîrat Rasûl Allâh*, önsöz ve notlarla, Oxford, 1955.
- el-Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek alâ's-Sahîhayn fi'l-hadis*, I-IV, Haydarabad, H. 1334-1342.
- Hatîb el-Bagdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Tarihu Bagdâd*, I-XIV, Kahire, 1931.
- Horovitz, J., "The Earliest Biographies of the Prophet and Their Authors", I-IV, *Islamic Culture*, 1 (1927), s. 535-559; 2 (1928), s. 22-50, s. 164-182 ve s. 495-526.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed, *el-Kitâbü'l-Musannef*, thk. Abdülhâlik el-Afgânî, I-XV, Haydarabad, Bombay, 1966-1983.

- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddin Ahmed b. Ali, *Fethu'l-bâri bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Tâhâ Abdurra'ûf ve Mustafa Muhammed el-Hevârî, I-XXVIII, Kahire, 1978.
-, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XIV, Beyrut, 1984-1985.
- İbn Hanbel, Ahmed, *Müsned*, I-VI, Kahire, H. 1313.
- İbn Hişâm, Abdülmelik, *Siretü Seyyidina Muhammedi'r-Rasulillâh. Das Leben Muhammed's nach M. Ishâk*, ed. Ferdinand Wüstenfeld, I-II, Göttingen, 1858-1860.
-, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakkâ vd., I-II (1-4), Kahire, 1955.
- İbn İshak, bkz. İbn Hişâm ve Guillaume.
- İbn Sa'd, Muhammed, *Kitabu't-Tabakâti'l-kebir. Biographien Muhammeds, seiner Gefährten und der späteren Träger des Islams bis zum Jahre 230*, I-IX, ed. Eduard Sachau vd., Leiden, 1905-1940.
- İbn Şebbe, Ömer, *Tarihü'l-Medineti'l-münevvere (Ahbârü'l-Medineti'n-Nebeviyye)*, I-IV, thk. Fehim Mahmûd Şeltût, Kum, 1368/1991.
- Jones, J.M.B., "The Chronology of the Maghâzî-A Textual Survey", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 19 (1957), s. 245-280.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, [Yahya b. Yahya rivâyeti] thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, I-II, Kahire, 1951.
- Motzki, Harald, *Die Anfänge der islamischen Jurisprudenz. Ihr Entwicklung in Mekka bis zur Mitte des 2./8. Jahrhunderts*, Stuttgart, 1991.
-, "Der Fiqh des -Zuhrî: Die Quellenproblematik", *Der Islam*, 68 (1991), s. 1-44.
- Mûsâ b. Ukbe, *el-Meğâzî*, thk. Muhammed Bâkşîş Ebû

- Mâlik, Agadir, 1994.
....., bkz. *Ehâdisu Müntehabe*.
....., bkz. Sachau, Eduard.
Nöldeke, Th., "Zur tendenziösen Gestaltung der Urgeschichte des Islâm's", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 52 (1898), s. 16-33.
Sachau, E., "Das Berliner Fragment des Mūsâ Ibn 'Uqba", *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften*, Berlin, 1904, s. 445-470.
Selmân, bkz. *Ehâdisü Müntehabe*.
Schacht, J., "On Mūsâ b. 'Uqba's Kitâb al-Maghâzî", *Acta Orientalia*, 21 (1953), s. 288-300.
....., "A Revaluation of Islamic Traditions", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 49 (1949), s. 143-154.
Schoeler, Gregor, *Charakter und Authentie der muslimischen Überlieferung über das Leben Mohammeds*, Berlin/New York, 1996.
et-Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Kebîr fî Esmâi's-Sahâbe*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefi, I-XXVI, Beyrut, 1984-
et-Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd, *Müsned*, Haydarabad, H. 1321.
ez-Zehabî, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şu'ayb Arneût vd., I-XXIII, Beyrut, 1985.
....., *Tarihu'l-İslâm ve vefeyâti'l-meşâhîr ve'l-â'lâm*, I, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*; II, *el-Meğâzî*, thk. Ömer Abdü's-selâm Tedmurî, Beyrut, 1987.